

Öncelikle antik kentlerde, özellikle Hellen kentlerinde somutlaşan öz değerlerin yeniden ortaya çıkarılması, çağımız kentinin gelişmesi için de birinci koşuldur. Bu nedenle yazar Hellen mimarlığı konusunu ele aldığı kitabında eski Hellen kentinin biçimini ve kentteki belirli mimari öğelerin yerini tanımlamaktadır. Kentin oluşumunu ve mimari özelliklerini incelerken eski Hellen toplumlarının siyasal ve kültürel tarihlerine de değinmektedir.

Konusunun dünyaca tanınmış uzmanı olan yazar tarafından Aigai, Alinda, Assos, Ephesos, Halikarnassos, Herakleia, Knidos, Kolophon, Magnesia, Miletos, Nikaia, Pergamon, Priene, Smyrna gibi antik Anadolu kentlerinin mimarlık tarihi açısından yorumlanması, eseri ülkemiz okuyucusu için daha da ilginç hale getirmektedir.

R.E. Wycherley'in bu önemli kitabının ülkemizde arkeoloji ve mimarlık tarihi ile ilgili geniş bir kitleye yararlı olacağına inanmaktayız.

ISBN 975753818-3

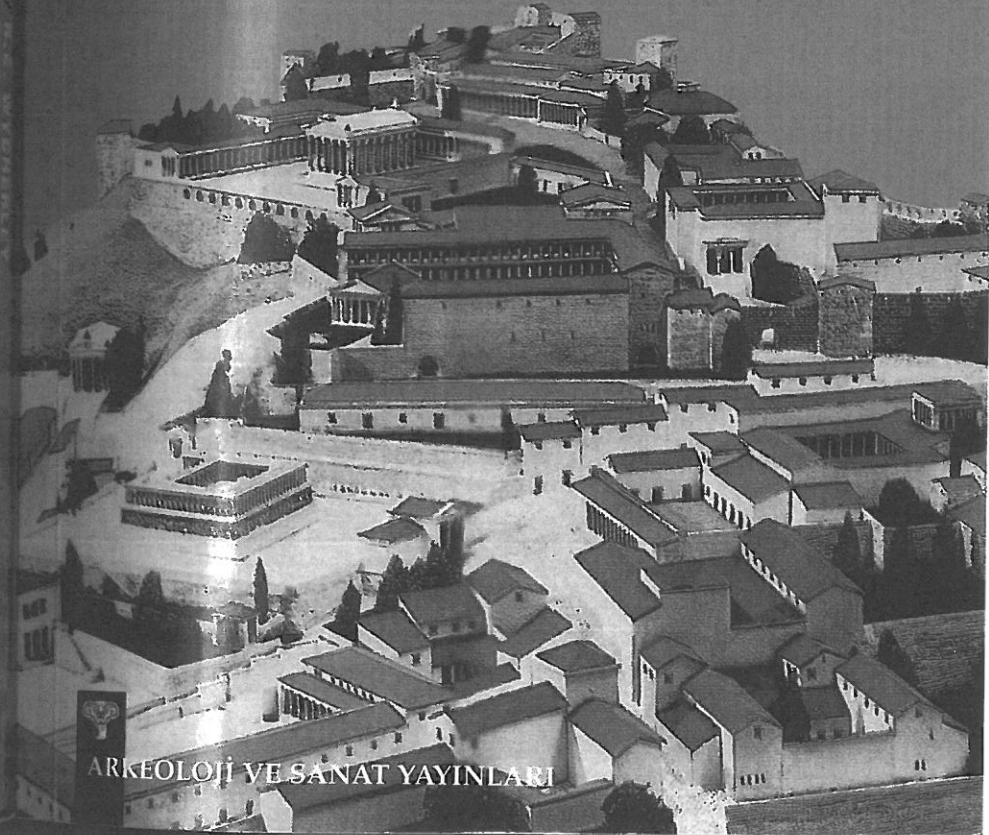

9 789757 538189

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ANTİK ÇAĞDA KENTLER NASIL KURULDU?

R.E. WYCHERLEY

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

Agora Akropol

ayrıcalı oldu. Hellenler siyasal, ticari ya da toplumsal işleri için agorada toplanırlardı. En azından başlangıçta, agoranın doğal konumu akropolün yakınındaydı ve ana girişin pek uzağında değildi; ancak böyle bir yer uygun ve güvenli sayılabilirdi. Böylece agora ile akropol bir tür çifte çekirdek oluşturdu. Zamanla ve siyasal değişimle birlikte ikisi arasındaki ilişki yeni bir görünüm kazandı. Sonunda agora, kentin en canlı ve seçkin ögesi oluncaya kadar akropolün zararına, sürekli pratik ve siyasal bir önem kazandı. Yönetim, aristokrasi yoluyla krallıktan demokrasiye doğru ilerlerken - birçok kentin geçirdiği bir devredir bu - akropol artık canlı bir çekirdek değil, bir ekti; gene de bu süreç içinde kutsallık ve saygınlık kazanabildi, yeri geldiğinde de kale görevi yaptı.

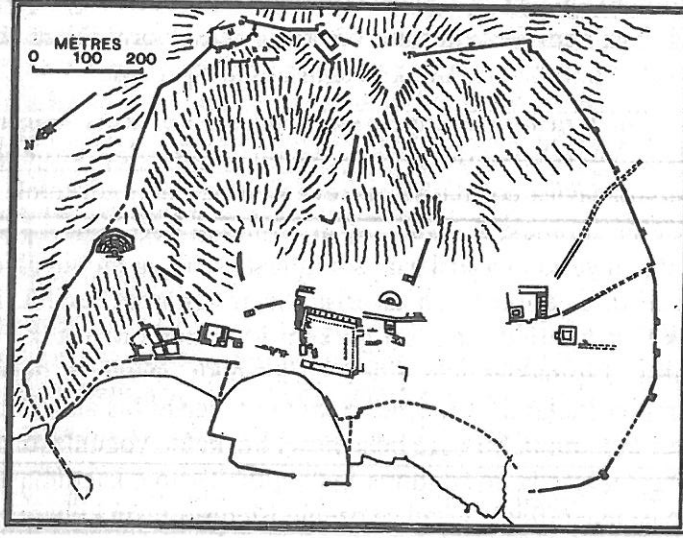
Tümü siyasal ve toplumsal yaşama tam ve etkin olarak katılan özgür ve eşit yurttaşlardan oluşan büyük bir kitlenin yavaş yavaş ortaya çıkması kentin mimarî gelişimini başka açılardan da de yönlendirdi. Yönetimin işlerliği daha karmaşıklaştı. Seçme, yasama ve yargılama organları, magistratlar ve bunların arasında, krallık yetkilerinin verildiği kişiler sayıca artıp, yeni bir ayrıcalık için çeşitli nedenler - kimi girişimcilerin önerileri, yeni anaparaların elde edilmesi, bir başarının yıldönümünün kutlanması isteği ve savaş yağmalarından ele geçenlerin kullanılması - çıktı; ancak gerçek neden toplumun azar azar doyurulması gereken ve zamanla çeşitlenip artan gereksinmeleriydi. Gelişim özünde demokratikti, ne var ki, bu noktada "tiranlar"ın önemli rolleri küçüksenmemelidir. Hellen dilindeki özgün anlamıyla tiranlar, kalıtçıl kralların tersine, Hellen tarihi boyunca sürekli ortaya çıkan, anayasaya aykırı (gerçi kesinkes kötü değil) yöneticilerdir. 7-6. yüzyıllarda özellikle önemli roller oynadılar. Aristokrasiyle demokrasi arasında gereken geçişi sağlayarak bazı kentlerin siyasal gelişmelerinde kilit noktalarını ellerinde tuttular; birçoklarıysa düşüncelerini ve paralarını akıllıca kamusal işlere ve anıtlara adadılar.

Hellas'da Arkaik Çağ, ticaret için de büyük bir yayılma çağı da oldu; yeni yapılara daha çok gereksinme duyuldu, yapılmaları için para da sağlandı. Daha sonraki bölümlerde bu süreci bütün ayrıntılarıyla inceleme olanağı bulacağız. Gerçekte, ancak bir kaç kent zenginleşti ve değişen koşullar her yerde kolayca çözümlenemeyen siyasal ve ekonomik sorunlar ortaya çıkardı. Bağımsız kent devletlerinin yetersiz parasal kaynakları Hellen mimarlığının başarısına katı sınırlamalar getirdi.

Kentin tanrılarının tapınakları, siyasal ve ticari gelişmeden daha yüksek bir düzeyde, ama bu gelişmeden kesinlikle kopmadan, sayıca çoğalarak çevreye yayıldı, daha görkemli biçimler aldı; tapınak, Arkaik Çağ'ın başından beri kentin sanat alanında en yetkin başarılarını somutlaştıracak ve en büyük özlemlerini dile getirecek en elverişli bir araç olarak seçildi. Bir Arkaik Çağ kentinde mimari görkem iddiasında olan tek yapı tapınaktı. Tapınaklar için giderek dayanıklı, güzel ve değerli malzemeler kullanıldı. Kerpiç ve tahtanın yerini taş aldı; ancak mermer kullanımı, bir süre bezemesel heykelde yoğunlaştırıldı, güzel tapınaklarda en sonunda kullanıldı. Taşın çıkartılması ve taşınması masraflıydı, güzel ve özenle işlenmiş taşın kullanılması özellikle tapınaklara ve önemli kamu yapılarına ayrılarak tüm Hellen kültürü boyunca geniş ölçüde sürdü. Sıradan amaçlar için taş ya da moloz üzerine kerpiç henüz yeterliydi; pişmiş tuğla da biliniyordu, ancak belki gene tutumluluktan dolayı ender kullanılıyordu. Atina, 5. yüzyılda bile görkemli yapıların, parlayan mermerlerin yer aldığı bir kent olarak düşünülmemelidir; gösterişli yapılar onun iddiasız geçmişinin karşısında yer almak için direniyordu.

Artan nüfusun yaşadığı evler, aralarından dar sokaklar geçen, çoğunlukla oldukça düzensiz gruplar halinde biraraya toplanırdı. Kent kapılarından içerlere yönelen ve dış yolların uzantısını oluşturan ana caddeler agorada düzensizce birbirine yak-

laşırdı. Kentin planı belirgin bir yapıya kavuşuncaya dek bu, agora ve agoradan çıkan ışınal sokaklarla sağlandı; ama ışınal biçim çok sık uygulanmadı; en sonunda bilimsel planlama-

Şek. 2. Thasos (B.C.H. Iiii, 493'ün karşı sayfasındaki tasar)

cularca kentin bütünü geometrik plana indirgendiğinde değişik bir ilke benimsendi⁴ - Kentin geriye kalan bölümü, kendini bu oynak çerçevenin içinde gelişigüzel düzenledi; eski kentlerde bilinçli ya da ileriye dönük tasarlama pek ender söz konusu olurdu. Bouleuterion (kent meclisinin toplantı yeri), prytaneion (devlet konukevi), stoalar yani her çeşit amaçla kullanılan sütunlu geçitler gibi kamu yapılarının taslakta kesin birer yeri yoktu ama gene de agora dolaylarında bir araya gelirdi. Tapınaklar, akropolde ve gene agoranın çevresinde belirginlikle yoğunlaşmakla birlikte, her yerde yükselirdi. Tiyatronun, stadio-

nun ve gymnasionun konumlarını, en sonunda bu amaçlar doğrultusunda özel yerler bulunduğu, arazinin doğal özellikleri belirlerdi.

Gelişmenin bir anlamda tamamlandığı oldukça geç bir evrede tüm kentin çevresine gelişigüzel bir sur yapıldı. Başka ülkelerin kentlerinde ve başka çağlarda surlar, ara sıra kentin geriye kalan bölümünün kendini içine uydurmak zorunda kaldığı bir çerçeveydi, oysa Hellas'da böyle olmadı. Sur, doğal sınırlar ve savunulabilirlik gözden uzak tutulmaksızın, kentin alışlagelmiş biçimine uymak zorundaydı. Kuşatıcı surlar, 6. yüzyıla kadar yaygın, 5. yüzyıla kadarsa alışılmış değildi. Akropol, ilk önceleri güçlü bir noktaydı ve kentin öteki bölümleri ona güvenirdi.

Kentin 6. yüzyılda temel öğelerini tamamladı; gerçi yeni yapılar için daha birçok yer vardı. Kentin gelişimi ve ilk biçimi konusundaki tanımlarım, geniş ölçüde, Atina gibi eski tarzda ve tutucu kentlerin daha sonraki biçimlerinden çıkartılan sonuçlara dayanmaktadır. Anıtsal tapınakların dışında, Arkaik Çağ'da kurulan ilk kentlerin kalıntıları daha çok küçük küçük parçalardır ve genel şemayı pek az aydınlatmakla birlikte, kentin düzensizliğini açıklamaya yeterlidir. Tritsch, Girit'te Lato'da, adadan beklenebileceği gibi, güçlü Minos gelenekleri gösteren bir Arkaik Çağ kenti bulmuştur; iki doruk arasındaki semer üzerinde ilginç bir agorası, agoranın çevresinde birbirleriyle yakın gruplar oluşturan küçük evleri ve düzensiz dar sokakları vardı; ancak burada da tarihlere güçlüğü vardır.

Ana çizgilerini belirttiğim bu tasarın alışlagelmiş kentlere uygunluğu kabul edilebilir ama bu, başka koşut tipler ve çok sayıda çeşitlemeler de ortaya koyar. Tıpkı genel kültüründe olduğu gibi, yapı biçimi de eski Hellen kentlerinin her birinde apayrı bir kişiliğe bürünmüştü. Dahası, bir takım özel tipler vardı; örneğin tepe kentleri plato üzerinde kurulan ve aşağılara doğ-

ru yayılsa bile, tüm öğeleriyle akropolde yükselen kentlerdi. Keats "bir ırmağın, bir deniz kıyısının ya da bir dağın kenarında dirlik içindeki akropolü ile birlikte kurulmuş" derken "dirlik içinde" sözcüğü yadırgansa bile, böyle düşünmekle haklıydı. İrmaklara gelince, Hellas'da büyük kentlerin yaşamına ve biçimlenmesine egemen olacak ne bir Thames, ne bir Seine, ne de bir Tuna bulunuyordu. Özellikle koloniler ve yeni kentlerin arasında, kimi kez bir yarımada kurulmuş kıyı kentleri vardı, bunlar giderek anakaraya doğru yayılmayı amaçlamıştı olasılıkla. Kıyı kentlerinde çoğunlukla liman yakınında bulunan agora ile agoranın çevresinde kabaca bir yarım daire oluşturan kentin geriye kalan bölümü, tiyatroya benzerdi. Eski kentlerden bazıları, karadan kilometrelerce içerde, onları korsan akınlarından koruyan bir akropolün çevresinde geliştirdi; ilk dönemlerde ticaret fazla sorun yaratmıyordu; sonraları iyi bir liman gereksinmesi duyulduğunda kıyıya en yakın ve uygun bir yer liman kenti olarak saptandı; burası eğer gelişebilirse, ana kentin bir benzeri olacaktı. Son aşama ise, saldırıya uğrama durumunda denizden gelecek yardımı güven altına almak amacıyla iki kentin tahkimatla birleştirilmesiydi. 5. yüzyılın ortalarına doğru Atina'nın başlattığı bu akımı, çok sayıda başka kent de izledi. Böylece şu tasar ortaya çıkmaktadır: yukarı kent - uzun surlar - liman kenti.

Hellen kentinin karakterini veren ne konumunun özelliği ne biçimi, ne de düzenidir; ama Hellenlere özgü belirli temel öğelere sahip olmasıdır. Bütün öğelerin en önemlisi agoraydı. Akropol artık gereksiz bir kalım olmuştu; gerçi, Hellen yaşamına alışılmadık zenginliğini veren değerlerden birinin Arkaik Çağ'dan gelen kalımların elde tutulması ve biçim değiştirmesi olduğunu unutmamalıyız. Yaşam merkezi olan agoranın çevresindeki yoğunlaşma ve uyum hiç bir zaman değişmedi. Bunun ötesinde, Hellen kültürünü böylesine büyüleyici kılan sonsuz yerel ve kendine özgü değişiklikler buluruz.

Yöntemli kent planlamacılığı konusuna girmeden önce, başka bir uyarı da gereklidir. Hellen kültürünün asal ve hemen hemen kente özgü olduğu düşüncesi edinilmemelidir. Hellen kent devletinde yaşam, tarıma dayalıydı ve her zaman da bağlı kaldı. Kent gelişkin bir düzeyde de olsa, bazı yiyeceklerini uzak ülkelerden satın da alsa, verimli bir toprak parçasının sürülüp ekilmesi, mısır, zeytin ya da üzüm yetiştirilmesi her kent için önemliydi. Thukydides, bize 5. yüzyılda Atinalıların büyük çoğunluğunun ülkede olağan bir yaşam sürdüğünü söyler (ii, 14.2). Aristophanes ise, Akharnalıların'da ve başka yerlerde çoğu Atinalının Attika toprağına derin bağlılığını canlandıran kesitler yakalar. Başka büyük kentlerde olduğu gibi Atina'da da nüfus (Peiraeios'takinden daha çok) maden işçiliği ve çömlekçilik gibi endüstri ve ticaretle uğraşan kent kökenlilerden oluşuyordu, ama bu, yalnızca öğelerden biriydi, günümüzün kentte yaşayan insanları gibi toprakla ilişkisini kesip atmamıştı. Hellas'ın yalıtılmış ve geri kalmış bazı bölgelerinde kent kültürü hiçbir zaman yüksek bir düzeye erişmedi ve insanlar gene basit topluluklar halinde, göreceli olarak ilkel bir yaşam sürdürdüler. (Thukydides i. 5). Ülkenin başka bir yöresindeyse, yerel taşra demosu ya da yerel yönetim, bir kent devletinin parçası olsa bile, kendi yaşamını etkince yönlendirebiliyor ve gerçekte, rastlantılar sonucu büyümemiş bir embriyon polis niteliği taşıyordu. Kent devletiyle kent, kesinkes birbirinin tıpkısı değildi ama ikincisi birinciyi de kapsardı. Bu durumu unutmaksızın, dar anlamda kente dönebiliriz. Aslında burada çeşitli yerlere dağılmış kutsal yapılar, tapınaklar ve başka birçok yapının bulunmasına karşın, mimarlık açısından en önemlisi kentin kendidir.

Hem eski hem de yeni kentlerin nüfuslarına ilişkin birkaç söz söylemek yerinde olur. Kent devletlerinin nüfuslarını hesaplamak için yapılmış girişimlerin kanıtları ne yazık ki, aydınlatıcı değil, bölük pörçüktür. Ayrıca kent merkezinde yaşayan

nüfus oranının hesaplanması da kolay değildir. Ama günümüz ölçütlerine göre, Hellen kentlerinin birçoğunun küçük olduğu kesindir. Atina için veriler diğerlerindeki kadar biraz daha çoktur. Perikles döneminde olasılıkla Attika'da 40.000 yurttaş yaşıyordu. Yarısından çoğu kentte ve liman çevresinde yaşayan özgür nüfusun toplamı yaklaşık 150.000 idi. Bu sayıya ticaret amacıyla Atina ve Peiraeios'ta oturan 20.000'i aşkın yabancı ve 100.000'i aşkın köle eklenebilir. Ancak Atina'nın dışında pek az kentte böylesi bir nüfus yoğunluğu söz konusuydu. Çok sayıda kent devletinin ancak 10.000'i aşkın yurttaşı vardı, yani kent devletlerinde yaşayan özgür yurttaş nüfusu 40.000 kişi ya da daha fazlaydı, birçoğunun nüfusu ise bundan daha azdı. Düşünürler ile planlamacıların verdikleri bilgiler belki günlük durumları yansıttığından önemlidir. Hippodamos, doğru sayının 10.000 olduğunu düşünüyordu (Aristoteles, Politika ii. 5); onun yalnızca yurttaşlardan mı yoksa kentte yaşayan herkesten mi söz ettiği açık değildir; ilkinden söz ettiğini sanıyorum). Platon (Yasalar v. 735 E), genel bir rakam olarak "toprağın paylaşan" 5040 kişiden söz eder, gerçi bu sayı toprağın genişliğine bağlı olmalıdır. Aristoteles, istatistik konusunda ölçülüdür; "on kişi bir kent oluşturamayacaktı ve yüz bin kişiyle artık o bir kentti" der (Nikhomachos Ethiki ix. 10. 3; İngilizce çevirisi: Rackham); ama Politika'da (vii. 4) verdiği genel ilkeler konunun özüne iner. Polis, "bir siyasal topluluk durumuna geldikten sonra, iyi bir yaşam sürme amacı doğrultusunda kendine yeterli" nüfusa sahip olmalıdır; ama yönetimi, insanların birbirleriyle kişisel ilişki kuramayacakları kadar güç olmamalıdır - "adalet sorunlarını karara bağlamak ve kişilerin değerlerine göre görev dağıtmak için yurttaşların birbirlerinin kişiliklerini bilmeleri gerekir" (Politika, İngilizce çevirisi: Rackham)-.

II

HELLEN KENT PLANLAMACILIĞI¹

6-5. yüzyıllarda Hellen uygarlığı iyice gelişerek kent devletlerinde mimarlık belirli bir olgunlaşma erdiği Hellenler yeni koloniler, birleşik ve küme devletler için başkentler; Perslerle başkalarının baştanbaşa yıktıkları kentlerin yerine de sürekli yenilerini kurdular. Bu koşullar altında Hellenler kenti kendi başına büyümeye bırakmak yerine, keşfedici dehalarını kullanarak kent planlamasına bazı çözümler getirmemiş ve bu olgunun üzerinde durarak kentleri kurmaya girişmemiş olsalardı şaşırarak gerekirdi. Gerçekte de 5. yüzyılda pratik gereksinmeler yöntemleri ortaya çıkarmış, aynı zamanda mimarlar kentin ideal biçiminin nasıl olması gerektiği konusunda görüşler edinmişlerdi. Bu görüşlerini estetik kuramına kesinlikle saptanmadan uygulamaya çalışmışlardı.

Yeni yöntemlerin nasıl oluştuğunu ve ilk kez nasıl uygulandığını öğrenecek bir aracımız yoktur. Ama kuşkusuz başlıca merkezlerden biri Küçük Asya'nın batı kıyısındaki İonia, özellikle Miletos'tur. Son yıllarda batı kolonilerinin planlanmasına ilişkin daha başka kanıtlar da bulunmuştur. Öte yandan, Kara Hellas'ındaki kentler eski biçimlerini tutuculukla korudu. İonialılar, Arkaik Çağ'da birçok bakımdan kültür öncülüğü yaptılar. Özellikle, koloniler kurdular ve yakılıp yıkılmış kentleri yeniden yapma gereksinmesi ile iyi deneyim olanakları elde ettiler. İonia'nın Doğu etkilerine çok açık olduğu da eklenebilir, ama Mısır'da ve Doğu'da benzerleri bulunsa bile, kent planla-

nırken etki altında kalındığından kuşkuluyum. Dıştan gelen örnekleri, öğreticileri ve etkileri çok önemsemek, Hellenlerin doğuştan gelen yaratıcı zekâlarına karşı haksızlık olur. Daha güvenilir bir varsayım, İonialı mimarların bir kentin nasıl olacağına ilişkin kendi düşüncelerine uyacak ve gereksinmelerini karşılayacak yöntemi bağımsızca bulduklarıdır. Temel ilke hiç yabancı ya da ayrıntılı değil ama basit, açık ve uygulamaya elverişliydi. Gerçekte bu, dik açıyla kesişen düzgün sokaklarıyla "ızgara" ya da "dama tahtası" adı verilen en basit plandı.

Izgara plan yöntemini düşünüp bulmak için büyük bir de-haya gerek yoktu. Koloni kuran gruplar yerlerine vardktan sonra, toprağı en kolay ve en uygun nasıl bölecekleri, halkın en büyük gereksinmesini nasıl karşılayacakları sorunlarıyla sürekli karşı karşıya geliyorlardı. Dikdörtgen yöntem, karışıklıkları en aza indirmek demektir. Gerçek yaratıcılık, Hellen kentini tüm eski özgün öğeleriyle birlikte bu katı çerçevenin içine uydurmasında ve mimarinin bu süreçte ortaya çıkan olanaklarından en aşırı biçimde yararlanılmasındaydı. Özellikle geniş ölçek üzerine hoşgörüsüzce uygulandığında dama tahtası plana günümüzde birçok planlamacı küçümseyerek bakar. Yaratıcı ve esnek bir plan değildir. Ama söz konusu Hellen kentleri olunca pek de karşı çıkılmaz. Bu kentler oldukça küçüktü; günümüzün büyük kentlerinde karşılaşılan trafik ve benzeri sorunlarla uğraşmak zorunluğuyoktu. Bütçeleri de genişlemelerine el vermiyordu. "Izgara Plan" amaçlara yeteri kadar yarıyordu. Bu kentlerde gösteriş, resimsel etkiler, görkemli düşler ve benzerleri amaçlanmış gibi değildi. Ne var ki, özellikle yerleşmelerde ve yapıları düzenlemede az çok bir yaratıcılıkla biçimsiz, tekdüzelikten kaçınıldı ve başarılı bir plan ortaya çıkarılabildi.

Miletos'un önemli bir rol oynadığı açıktır. Ana kent, inanılmayacak kadar çok sayıda koloni kurduktan sonra M.Ö. 494'de Persler tarafından yakılıp yıkıldı ve M.Ö. 479'da Pers-

ler yenilince, güncel çizgilerle yeniden kuruldu. Hellen kent planlamasının en ünlü kişisi Hippodamos, Miletos'luydu. Hippodamos, tam olarak tanımlanması zor bir kişidir. Onun hakkında en önemli bilgi kaynağımız Aristoteles'tir (Politika, ii, 5); bize burada uzun saçlı olduğu ve ilginç siyasal kuramlar öne sürdüğü söylenir, ancak planlamacılığı konusunda yalnızca "kentleri bölme yöntemini bulduğu ve Peiraeios'u parçalara ayırdığı" belirtilir. Öbür kaynaklarda da daha çok açıklayıcı bilgi yoktur. Hippodamos'un 5. yüzyılın ortasına doğru Atinalılar için Peiraeios'u planlamış olduğuna inanabiliriz. Güney İtalya'da Thurio'da koloni kurulmasına (M. Ö. 443) katıldığı söylenir, bu yeni kentin planlamasında payı olduğu kuşkusuzdur. Strabon, onun Rhodos'u (kuruluşu M.Ö. 408) planladığından söz eder (xiv. 2.9), ama kuşkuyla "söylediklerine göre" diye ekler. Bu son anlatı, gerçek gibi gözükmemektedir; burada Hippodamos, Peiraeios işini yürüttüğünde inanılmayacak kadar genç ve Rhodos'u plandığında inanılmayacak kadar yaşlıdır. Von Gerkan, Hippodamos'un delikanlılık dönemini 6. yüzyıla indirip onu, Atina'ya yeni düşünceler getirmesinden önce, kendi kentinin yeniden yapılışında deneyim edinmiş bir genç olarak düşünürken belki haklıdır². Hippodamos'un dikdörtgen plan kullanmış olduğundan kuşku yoktur; Aristoteles (Politika vii. 10.4. 1330b) dolaylı yoldan buna değinir ama kanıtlamaz. İşinsal planlamacılık ve başka çarpıcı buluşlar geçmişte ona yüklenmeye çalışılmışsa da kanıtlar gerçeğe dayanmamaktadır. Hippodamos'un yaşadığı dönemle 4. yüzyıl için olağanlaşmış gözükten yöntemleri, Hellen kent planlamacılığının en belirgin örneğini oluşturduğunu varsaymak akla uygundur. Bunları bulan ve Hellas'da ilk kez uygulayan o değildir; büyük olasılıkla geliştirmiş ve geniş ölçüde tanıtmıştır. "Onun buluşu" deyişini okuduğumuzda, Hellenlerin gerçekte bir çok kişinin katkıda bulunduğu uzun süren bir gelişimi tek kişinin olağanüstü yaratıcılığına dö-

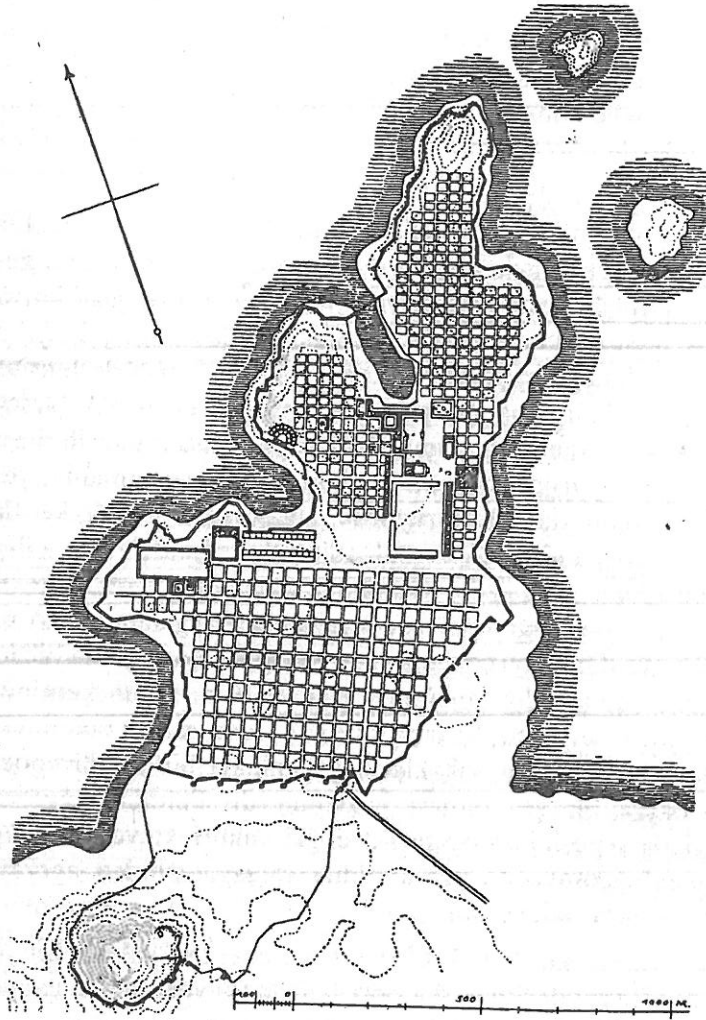
nüştürmeyi pek sevdiklerini unutmamalıyız. Kendisine yüklenen toprağı "bölerək" kentleri düzenlerken ve bölümlere ayırdığı yerleri değişik amaçlar doğrultusunda kur'a ile paylaştırırken gerçekten yaratıcılık gösterdiğini belirtebilir. Gerektiğinde sakınarak ortaya attığımız varsayımlara karşın, Hippodamos bizim için yalnızca bir ad değildir. Tersine bu ad çok işimize yarar; Hellen yöntemine "Hippodamos yöntemi" derken kendimi haklı görüyorum.

Miletos'tan başka planlı ilk kentler konusunda pek bilgimiz yoktur; gene çıkarsamalarla daha geç evrelerden kalan kıstıtlı verilere bazı ekler yapmalıyız. Karadeniz'in kuzey kıyısında Miletos'un bir kolonisi olan Olbia, 6. yüzyılın sonunda çıkan bir yangından sonra yeniden kuruldu. Kazılar burada dikdörtgen sokak planının uygulandığını gösterirse de ayrıntıları belirgin değildir. Miletos, çok eski bir kentti. Pek az kalıntıdan kestirilebildiği kadarıyla Arkaik Çağ'da düzensiz biçimde yapılmıştı. Persler burayı çok şiddetle yağmalamışlardı ve sağ kalıp geriye dönen Miletoslular, döndüklerinde kentlerini yıkılmış bulan ama daha görkemli tapınaklar ekleyerek onu yavaş yavaş *in status quo ante* onaran Atinalılara benzemeyerek, kenti baştan başa yeni ve güncel bir biçimde planladılar. Dikdörtgen sokak ağlarıyla yeni plan, yön verilmesi çok az farklı, bitişik sıra yapıları daha geniş ve belki de sonradan her nasılsa büyümüş olan güney bölümün dışında tüm Miletos yarımadasını içine almış gibidir. İlk anda çok az şeye gereksinme duyulacaktı ve kent eski zenginliğini yeniden kazanırken yavaş yavaş gelişecekti. Miletoslular kentlerinin eski büyüklüğüne bir kez daha kavuşacağını sanki önceden görerek, planı ona göre yapmışlardı. Girişilen iş zorluydu ve doğru çıktı. Miletos, Arkaik Çağ'daki önemini sonsuza değin yitirmekle birlikte yeniden gelişen bir kent oldu. Kentin bakacağı yön özenle ve ustalıklarla seçildi. Bunun için, yarımada boyunca giden bir dizi sokak yapıldı. Önce ken-

tin orta yerinde bulunan oldukça alçak eğimli düz, geniş bir alan agora olarak geliştirilmek üzere ayrıldı. Daha sonra uygulanan büyük mimarlık tasarıları içinde evlerin ortadan kaldırıldığını gösteren hiç bir iz yoktur. Agoranın konumunu saptayan etkenler, önceleri geçerli olan etkenlerden farklı değildi temelde. Ancak söz konusu ilkeler daha bilinçli uygulanabiliyor ve olası büyümeye dönük bir hazırlık yapılabiliyordu. Daha sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi tiyatro, stadion, gymnasium ve benzeri yapılar ustalıklarla plana uyduruluyordu.

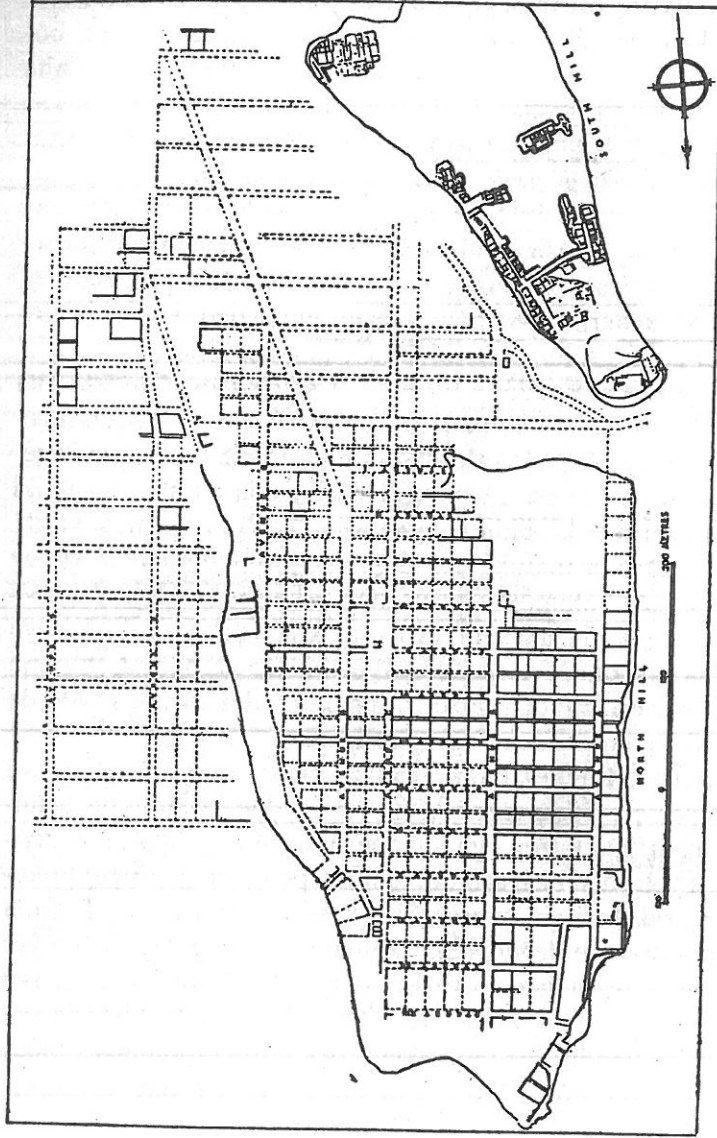
Yeni yöntemler ortaya çıktığı İonia bölgesinin dışında, bir süre pek seyrek uygulandı. Bu durum özellikle Hellas için geçerlidir. Örneğin synoikismos yoluyla M. Ö. 471'de yeni kurulan Elis, henüz eski tarzdaydı. Atina'nın Hellas'ın bir çok aydın önderini çekmeye başladığı dönemde Hippodamos da buraya geldi. Onun Peiraeios için yaptığı plan konusunda pek bir şey bilmiyoruz. Peiraeios'un günümüzde yapılan tasarının önerileri aslında birer düşürününden öte değildir. Tepeler ve limanlar yer yer bölünen bir alan oluşturuyordu. Dikdörtgen tasarının, kentin çeşitli bölümlerinde değişik yönlendirmelerle kullanıldığına ilişkin belirtilerse, çok azdır. Günümüz planlamacısının belki de en elverişsiz bulacağı tepelerde "ızgara plan" uygulamıştır. Ama uygulamaya dönük bu çözümlerin soyut kuramlar uğruna bilgiçce gözden çıkartıldığı anlamına gelmez. Bir Hellen kentinde trafik için yeterli, inişsiz çıkışsız birkaç ana cadde bulunması koşuluyla, küçük yan sokakların çoğunlukla bir merdivenden daha başka bir şey olması beklenmezdi. Peiraeios agorası Munykhaia tepesinin batısındaki doğal çukurluktaydı. Toprağı "bölerken" agoraya da yer ayrıldığı varsayıldığından agoraya "Hippodameia" adı verildi.

Diodoros (xii. 10) Thurioi'dan söz ederken, yalnızca bir yöne giden üç caddeden başka dört tane öteki yöne giden caddenin bulunduğunu belirtir. Bu sayı azdır. Von Gerkan'ın (s. 57)

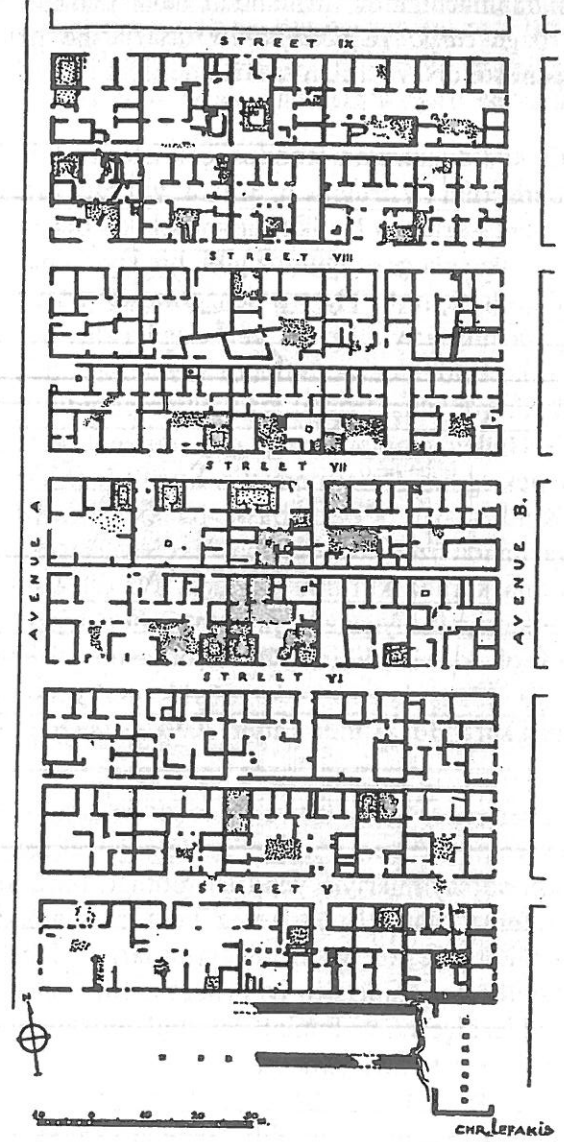

Şek. 3. Miletos (von Gerkan, Lev. 6)

böyle bir düzenin olanaksızlığını düşünmesine karşın, caddelerin arasında ara yollar da yer almış olabilir. Kuzey Ege'de Khalikidikia'daki Olynthos'ta güney tepe üzerinde bulunan eski bölüm düzensizdi; ama 5. yüzyılın sonlarında daha alçak ve daha az sarp olan kuzey tepe, dikdörtgen adalara bölündü. Birkaç ana cadde sırt boyunca kuzey güney doğrultusunda uzanıyor, adaları bölen dar geçitler ve sayısız ara sokaklar birbirini izliyordu. Aynı düzen iki tepenin doğusundaki alçak düzlüklere doğrudan bir ölçüde sürdürülmüştü. Ancak doğu yamaçta ara sokaklar yoktu. Yamacın dolaylarında örneğin, "ana caddelerden" birinin, Mekyberna'nın liman kentini güneyden doğuya doğru diagonal kestiği sanılan yerde dikdörtgenden biraz sapılıyordu. Güney tepede ara yollarla birleşen "Doğu Yakası Caddesi" ile "Batı Yakası Caddesi" bulunuyordu. Böylece kuzey bölgenin yeni planı güney bölgenin eski planının kesin bir şemaya indirgenişini yansıtıyordu. Batı Sicilya'da Selinus da oldukça basık iki tepenin üzerinde kuruldu ama kendine özgü bir geçmişi vardı. Doğuya doğru uzanan koyun oluşturduğu limana bakan güney tepesi en eski bölümdü. Ancak kent erken bir tarihte doğu ve batıdaki alçak düzlüklerin yanısıra, kuzeydeki büyük tepeye doğru da yayıldı. Böylece güney tepe bir tür akropol durumunu aldı ve buraya bir dizi güzel tapınak yapıldı. Selinus, 409'da Kartacalılar tarafından yağmalandı. Kısa bir süre sonra yeniden kuruldu. Bir kez daha yalnızca güney tepeyi kaplıyor ve dikdörtgen çizgilerle uzanıyordu. Ana cadde, tepenin bir ucundan öteki ucuna kuzey - güney doğrultusunda gidiyor, çok sayıda ara yollardan biri, armut biçimli tepenin en geniş bölümünden geçerek belirgin çapraz bir eksen oluşturuyordu. Burada iki nokta dikkate değer: Eski tapınaklar gene geniş ölçüde yer alıyor ve güney doğudaki yerleşme bölgesinde oldukça oransız bir toprak parçasına yayılıyordu. Gerçekten, ana caddelerin çizgileri ve yönlendirilme tapınaklara bakılarak saptanmış gibidir. İkinci önemli nokta, ana caddelere verilen haç biçiminin

Şek. 4. Olynthos (Olynthus'tan, xii, Lev. 271 ve 272) Düz çizgiler kazılan evleri, noktalı çizgiler varlığı hemen kesin sayılan sokaklarda yapı bloklarını gösteriyor.

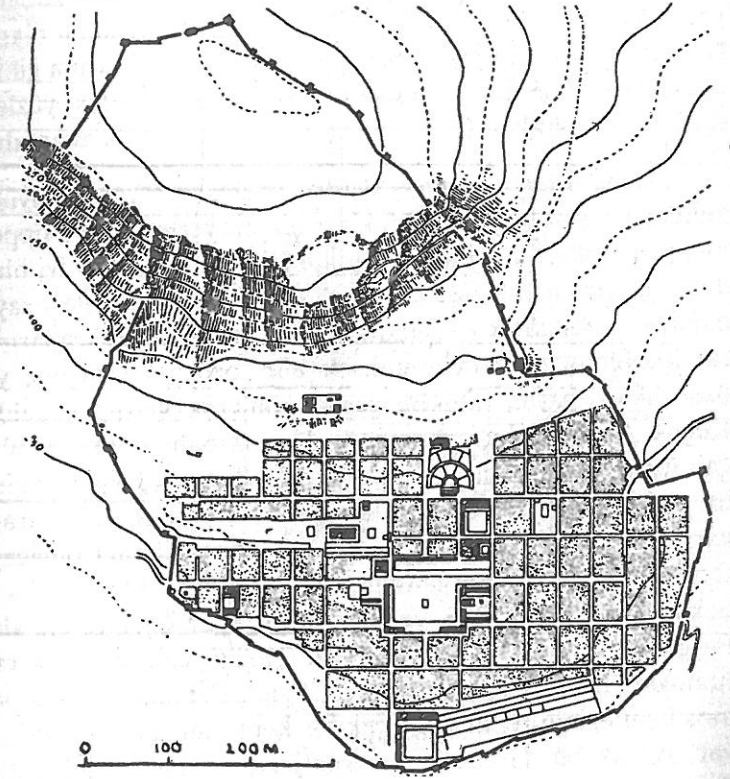
Şek. 5. Olynthos, 5 blok (olyntus, xii. Lev. 1)

Hellen planlamacılığında alışıldan daha belirgin olmasıdır. İtalya'ya özgü *cardo* ve *decumanus* tasarlarına benzer. Selinus'un geçmişte ortaya atılan tasarısı önerileri ise iddialı ve gerçek dışıdır.

M. Ö. 408'de kurulan Rhodos, çok istenerek büyük bir tiyatroya benzetildi (Vitruvius ii. 8. u, 4. yüzyılın ortasına doğru Mausolos'ca tasarlanan Halikarnassos için de benzer şeyler bildirir). Bu, yukarıda gördüğümüz gibi, bir kıyı kentinin kendiliğinden alacağı biçimdi. Tiyatro benzetmesini düşündüren, yalnızca alanın sınırlarıyla kentin ana çizgileridir. Sokakların, tiyatrodan orkestradan çevreye doğru yayılan geçitler gibi ışınal değil, dikdörtgen oluşturduğu artık bilinmektedir. (Bk. Lev. I). Gerçekte Hellen planlamacılığı geç dönemlere kadar ışınal yonteme pek eğilim göstermemiştir. Küçük Asya'nın güneybatısındaki Knidos, aynı bölgede başka bir kıyı kentiydi. Önce küçük bir yarımada üzerindeydi Ama Pers Savaşlarından sonra bitişikteki ana karada kuruldu yeniden. Bu dik yamaçlı alanda ana caddeler deniz kıyısına koşut hemen hep aynı düzeyde uzanıyor, ara sokaklar ise dikine yükseliyor ve merdivenlerle sonlanıyordu. Kentin ya da en azından ağırlık merkezinin yerinin değiştirilmesi kara Hellas'ında ender, Asya'da ise hiç yaygın değildi.

Bazı yerlerde veriler kıt ve çapraşıktır; daha sonraki gelişmelerle karmaşık durum almış ya da daha önceki araştırmacıların aceleci varsayımlarıyla yanıltıcı niteliğe bürünmüştür Priene, konumuz olan Hippodamos kent planlamacılığının en açık örneğidir. Çeşitli öğelerini ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz Priene hemen her alanda en iyi örnektir. Bir polisi oluşturacak tüm özellikleri içeren ve bunları Hippodamos planı çerçevesinde düzenle ve ustalıkla biraraya getiren küçük ölçüde bir Hellen kentidir. Kent 4. yüzyılın sonunda yeniden kuruldu. Bir tepenin güney yamacında yükseldi. Gene ara sokaklar yokuş, do-

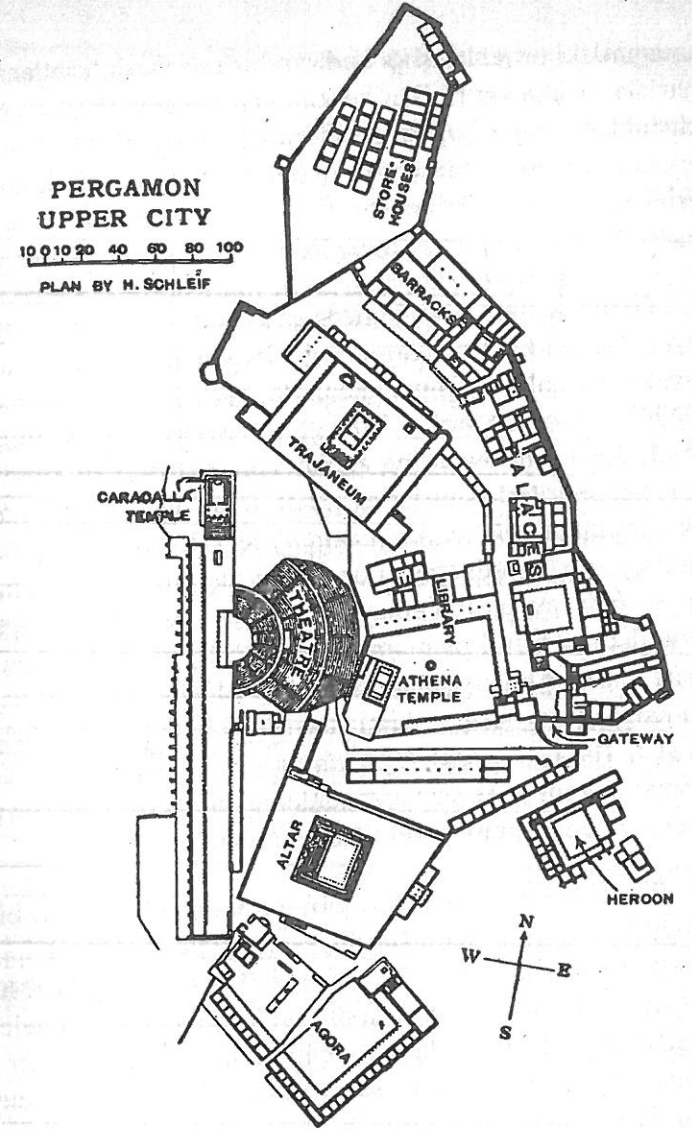
ğudan batıya uzanan ana caddeler düzdü. Kuzeyde neredeyse erişilemeyen çok dik bir alanın buraya katılmasıyla bir tür akropol oluşturuldu. Kentin tümünüse düzensiz ve gelişigüzel bir sur çevreledi. Ev bloklarına, kamusal yerlere ve yapılarla tam

Şek. 6. Priene (von. Gerkan, Lev. 9)

bir dikdörtgen plan uygulandı; bu planın dikdörtgenden sapmasına çok az izin verildi. Doğudan batıya uzanan en önemli ana caddelere teğet geçen uygun bir merkez alan agoraya ayrıldı. Bazı tapınak ve kamusal yapılar belirli yerlere oturtuldu. Athena'ya adanmış güzel tapınak agoranın kuzeybatısındaki terasta, herşeye egemen bir konumda yükseliyordu. Yerleşmenin tepesindeki tiyatro, gymnasium ile aşağıdan bağlantılı olan stadyon arasında denge sağlıyordu. Priene'de ancak 4.000 kadar kişi yaşıyordu. Ama Hellas'ın ünlü büyük kentlerine karşı olan doğal ilgimiz bize, Korinth'e benzeyen kentlerin az, Atina gibilerinin ise çok ender olduğunu ve Priene büyüklüğündeki yüzlerce sinin haklı olarak polis adına sahip çıktığını unutturmamalıdır.

Priene örneğinden başlayarak, özellikle Asya'da Büyük İskender ve ardıllarının kurdukları birçok yerleşmede Hippodamos yöntemleri çok daha yaygındı (Dura - Europos iyi bir örnektir). Hellenistik Çağ'da kentler en büyük başarıları sayılan bağımsızlıktan artık yoksundu. Ancak yardımsever kralların koruyuculuğunu bir yana bıraksak bile, belirli bir ölçüde yerel özerklikleri vardı; nitekim çeşitli yönlerde gelişip çoğaldılar. Küçük Asya'nın kuzeybatısında Pergamonlu mimarların olağan üstü yaratıları gibi daha özgün Hellenistik başarılar şimdilik yetki alanımızın dışındadır. Gene de yeri geldikçe aradaki karşıtlığı gösterirken, bunlardan söz etme olanağı bulacağım. Örneğin Priene ile Pergamon arasındaki karşıtlıktan daha iyisi pek az bulunur. M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllarda krallarınca ele alınan Pergamon, burada konu ettiğimiz Hellen kentlerinin tersine, tümüyle Hellenistik bir kentti. T. Fyfe⁴, Pergamon'u Hippodamos kentlerinin tersine, gerçek bir kent planlamacısının işi sayar. Ancak bu, Hippodamos kentlerine karşı bir haksızlıktır. Tepenin doruğunda yarım ay biçimli büyük yapıları ve yamaca ustalıklı yerleştirilmiş tiyatrosuyla Yukarı Pergamon kuşkusuz görkemliydi. Ama burada bir abartma, Pergamon'un büyük

Şek. 7. Pergamon, Yukarı Kent (Pauly - Wissowa, ixi, 1, s. 1235, Şek. 3)

sunadaki heykeltraşlığı andıran bir ruh vardı; krallar ve mimarları varlıklı bir Hellen kentini bile gölgede bırakan parasal kaynaklarla neler yapabileceklerini gösteriyorlardı. Oysa Priene'nin kurucuları küçük bir Hellen kent devletinin temel öğelerini sağlamakla yetinmişlerdi. Bu durumda, Miletos ile Priene birbirine pek ters düşmüyordu.

Genel ilkelere baktığımızda az sayıda ve basit olduğunu görürüz. Hellen kent planlamacılığı akademikliğin karşısında yer alıyordu ve anlayacağımız kadarıyla, herhangi bir kurama bağlı değildi. Platon (Yasalar 778. 9) ile Aristoteles (Politika vii. 10.11) kent için uygun bir biçim salık verirlerken kendilerini en genel önerilerle sınırlarlar. Aristoteles "Böyle konularda güçlük kuramdan çok, uygulamadadır" der. Bir mimar ya da kent planlamacısı, kendine özgü özellikler taşıyan bir yerleşim yerinin sorunlarını çözümlenmeye çalışırken, ustalığını göstermek zorundadır. Özenli planlamacılık, 4. yüzyılda iyi bir özellik ve kente katılmış bir değer olarak kabul ediliyor, Atina sokaklarının karmakarışık durumu kimi yazarlarca kınanıyordu. Aristoteles (vii. 10. 4), "çağdaş Hippodamos akımını" onaylar. Yalnız, düşmanın kent içine sızmasını önlemek amacıyla, belirli yerlerde düzenden sapmak gerektiğini vurgular.

Bütün Hellen sanatçıları gibi mimarlar da yepyeni bir güzelliği orta koyma olanaklarını kavramakla birlikte Hippodamos planının asıl amacı estetik değildi. Yukarıda gördüğümüz gibi, öncelik alan örge, kolonilerin pratik gereksinmelerinin karşılanmasıydı. Bu noktada Hellenlerin düzen ve uyum içgüdüleri de devreye girdi. Kuşkusuz bu, onların güzellik duyularıyla da sıkı sıkıya bağlantılıydı. Ama yapılacak bütün iş, o anda var olan öğeler düzeninin sayıca azaltılmasıydı; bundan ne vazgeçildi, ne de zorlandı. Kimi kez Hippodamos'a

Hausmann*'ın atası diye bakılarak çok yanlış bir izlenim uyandırılır. Terimi doğru anlıyorsam, "Hausmannlaştırma", keyfe göre atak ve ustalıklı bir tasarıdır. Geniş dik sokaklar görkemli bir mimarlık olsa bile biraz yıkıcılık da vardır. Kentin daha önceki durumuyla ve geriye kalan bölümüyle ilişkisi biraz inorganikleşir. Hippodamos planlamacılığıysa daha az iddialıdır. Üstelik yeni yerleşim yerlerinde kullanılıp, daha eski kentlerde zorunlu tutulmadığından kentin görünüşünde ürkütücü etki de uyandırmaz. Bu değişiklik gerçek kent sokaklarında kağıt üzerindeki planından daha az belirgindi sanırım. Dahası, kente öзде ve ruhta bir değişiklik de getirilmemiştir. Tritsch⁵ "Hippodamos'unkilerle Arkaik Çağ Hellen kentleri arasındaki düzenli - düzensiz ayırımı yalnızca biçimsel ve yalnızca görüntüsel-dir" der. Bir ayırım gözetilmeden her ikisine de polis adı verilebilir. Yeni kurulan kentlerde de aynı genel ilişkiyi canlı tutan yaşam öğeleri vardı. Süreç, bir devrim değil, özde bir düzendi. Bu sınırlamalar içinde bile, gelişme, kuşkusuz başlı başına çok önemliydi ve birkaçını inceleyeceğimiz önemli raslantısal sonuçları ortaya koydu. Özgün öğelerin bazısı uyarılama sürecinde ilginç değişikliklere uğradı; dikdörtgen planlama daha yetkin mimari tiplerin oluşmasında itici güç oldu.

(*) Baron Georges Eugene Haussmann (1809-1891), Seine Valisiyken (1853 - 1870) başlattığı kent planlamacılığı etkinliklerini uygularken kullandığı eventrement (karnını açma, barsaklarını dökme, oyuk açma) sözcüğü, ağır hasta olduğu varsayılan kent organizmasının sağlığına kavuşması için gereken tedaviyi, ameliyatı dile getirir. Karşıtlarınca "yıkım sanatçısı" olarak adlandırılan Haussmann döneminde geçerlik kazanan kent planlamacılığı anlayışı iki başlıkta toplanabilir: 1) O zamanlar henüz embriyon halinde olan planlamanın toplu yaşamın koşullarına göre akılcı bir biçimde düzenlenmesi gerektiği anlayışı. Buna göre, kentlerdeki alanlar trafik, su sistemi, kanalizasyon, kamu düzeni, çalışma yaşamı, eğlence, cenaze gibi hizmet ve etkinliklerin çevresi olarak görülmekteydi. 2) Planlamanın aşlında ne olduğu üstüne yeni gelişen bir anlayışla, tarihsel kent merkezlerini yıkmaya duyulan yatkınlık. Bu görüşlerin bağlamında iki yanı ağaçlıklı düz ve geniş caddeler, büyük alanlar, ön yüzleri bir örnek yapılar, anıtsal görüş noktaları, kasıtlı geometri kullanımı, çoğunlukla yinelenebilir bir çeşit ızgara plan ortaya çıkar. Haussmann'ın yaptığı yolların bitiminde her zaman dikate değer bir dikilitaş, bir kemer, ya da bir tür anıt bulunur. (ç.n.).

Herşeyin ötesinde, kent başlangıçta Hippodamos'un çizgileriyle planlandıysa, yani dikdörtgen sokaklar yönteminin tasarıda gösterilmesinin yanısıra, yerleşim yeri önceden çeşitli amaçlar doğrultusunda paylaştırıldıysa, daha önceleri raslantılara bırakılan ve biraz da bilinçsizce olan gelişme artık dikkatle denetim altına alınabilir ve kesin bir plana bağımlı kılınabilirdi. Bunun çok çabuk olması da gerekmezdi. Küçük Asya'daki Kolophon'da bir yazıt, yurttaşların 4. yüzyılın sonunda kentlerini genişletecek, yeniden kuracak on kişilik bir kurul atamaya karar verdiklerini göstermektedir. Bu kurulun görevi, surların izleyeceği çizgiyi planlamak, en uygun yerleri agorayla kamusal yapılara ayırdıktan sonra, ellerinde bulunan en iyi mimarın caddeleri planlamasını ve yapıların nereye kurulacağını saptamasını denetlemektir. (Bu iş yapılırken, herşeyden önce dinsel bir tören düzenlenir ve tanrılara kurban keserek adaklar adanırdı).

Hippokrates (Havalar, Sular ve Topraklar iii. vi) en sağlıklı durumun kentin yüzünün doğuya bakması olduğunu düşünür; Aristoteles de (Politika vii. 10. 1) kentin doğuya bakan, ya da bu olanaksızsa, güneye bakan bir yamaç üzerinde yer alması gerektiğini düşünür. Ama sokak sistemleri için her ikisi de özel bir yönlendirme önermezler. Sokakların bazı rüzgarları alması ya da bazılarını engellemesi için şöyle ya da böyle yönlendirilmemesi konusunda bir takım yazarların kendilerine özgü düşünceleri vardı (Bk. Vitruvius i. 6) Bu düşüncelerin uygulanması için, rüzgarların her zaman bazı belirli doğrular boyunca eserek birbirleriyle karışması gerekiyordu. Uygulamada ne kesin bir kural ne de ilke varmış, elverişli yerlerde kuzey - güney ya da doğu - Batı doğrultularının yeğlenmesiyle birlikte, sonsuz çeşitlenmeler uygulanmış gibi gözükmemektedir. Belirleyici etmen dış çizgilerdi. Denizle eş düzeydeki yerlerde seçim özgürce yapılırdı. Doğallıkla bir yamaçta ya da bayırda uzun ana caddeler, dış çizgilere olanak buldukları kadar uyar, ara yollar dikine giderdi. Kentin yönü bir kez seçildikten sonra gereksiz ayrıntı-

lar üzerinde direnilmeden tam tamına korunur, bu yönlendirmeye uymayan yerlerde bazı sapmalara izin verilirdi. Bildiğimiz kadarıyla, ender de olsa değişik yerleşim yerlerine değişik yönler verildiğin söyleyebiliriz. Çok sevilen doğu - batı ve kuzey - güney düzenleri tapınakların yüzlerinin doğuya baktığı geleneksel yönlendirmeye izin verse de bu konuda dinin etkin olduğuna ilişkin veriler azdır.

Sokaklar düz ve koşut olmanın dışında, eskisinden daha farklı değildi. Eski tarzdaki kent sokaklarından biraz daha geniştiler ama gene de pek geniş olduklarını söyleyemeyiz⁶. Alışılmış genişlik dört, beş ya da altı metreydi. Bunun iki ya da üç katı genişlikte kuraldışı sokaklar bulunduğunu duyuyoruz. Bir çok kentte önemli sokaklar biraz daha geniş tutulurdu. Ama verilerin gösterdiği kadarıyla gerçekte geniş sokak planlamacılığına ya da daha etken bir mimariye pek eğilim duyulmuyordu. Sütunlu ana caddeler ve perspektifli görünümüler Hellenistik Çağ'ın sonuna ya da Roma Çağ'ına kadar ortaya çıkmaz. Planın ana ilkesinde yoksa iki ana cadde ender olarak kesişir. Von Gerkan (s.84) "*Hellen kentinde sokak, planın kendi başına anıtsal bir izlenim bırakan egemen öğesi olarak düşünülmemelidir, ana caddeler daha çok pazarın ve siyasal yönetim merkezinin çevresinde artan trafiğe yer açmak için doğal gereksinimlerden ortaya çıkar*" der. Bir kural olarak yer gene sert topraktı. Ancak belirli yerlere örneğin sarp yerlerde yağmur sularının akıp gitmesi gibi özel nedenlerle taş döşenirdi. Olynthos'ta ana caddelerden bazıları kaldırım taşıyla döşeliydi. Sokaklara düzenli taş döşenmesi aslında Roma Çağ'ındadır. Hem açık hem de kapalı kanallar eskisine oranla daha sık görülürse de gene yetersizdi. Yükseltmiş yaya kaldırımlarına da pek raslanmazdı.

Agora kentin bütün öğeleri ve yaşam merkeziyle birlik oluşturduğu görünümündeydi. Kent planının orta yerinde dikdörtgen birkaç blok agoraya ayrılırdı. 4. yüzyıl ile Hel-

lenistik Çağ'ın başında agoranın mimarı açıdan ele alınışındaki tutum, belki Hippodamos plancılığının en ilginç yan ürünüdür. Kutsal alanlar, gene kentin ötesine berisine yayılır, aradaki fark artık her birinin bir ya da iki blok içine düzenle yerleştirilebilmesidir. Bu planlamadan geriye halkın oturduğu yerler kalır. 4. yüzyılda askeri kuşatma yöntemlerinde atılan adımlar yüzünden, sur için o zamana dek görülmemiş bir dirençle iyi bir savunma hattı arandı ve kenti gene düzensiz biçimde sardı. Sur, sokak sisteminden neredeyse tümüyle bağımsızdı. Her zaman olmamakla birlikte, genel olarak ana kapılar önemli bir sokağa açılırdı, ama değişik bir yön verilerek daha çok güçlendirilmemiş ise sokağın eksenine yerleştirilmezdi. Akropol artık eski kentlerde geniş ölçüde gereksiz olmuştu. Yeni kentlerdeyse egemen bir yükselti savunma sisteminin içine işe yarar biçimde alınmamışsa akropolden vazgeçilebilirdi.

Kalıntılar gibi yazılı kaynaklar da dik açılı sokaklar sistemi bakımından Hellen yönteminin *par excellence*'liğini onaylar gibidir. Ama sistem iyiden iyiye yerleştikten sonra bile Hellen dünyasına egemen olamadı. Özellikle kara Hellas'ındaki eski kentlerin eski biçimleri dirençle korundu. Varlığını aynı yerde kesintisiz sürdüren bir kentin baştan başa yeniden planlanması istense bile bu, hiç uygulamaya dönük değildi. Böyle bir iş ancak uzun yılları kapsayan ve bölüm bölüm yürütülse bile ileriye dönük bir planla başarılabilirdi. Belki uzak gelecekte de sürdürülmesi düşünülen gelişmenin sağlanması için yeni yerlerde olağanüstü sağgörü gösterilmekle birlikte eski bir Hellen kentinin böyle planlaması beklenemezdi. Seçenek, bütün halkın başka bir yere taşınmasıydı; Asya kentlerinde bu sık görülen bir olaydı, ama kara Hellas'ındaki kentler bu bilince henüz varıyordu; eski yerleşme yeri elverişliğinden çok güvenliği için seçilmiş olsa bile, yararlar doğrultusunda terk edilebiliyordu. Özelliği olan yerlere keskin dikdörtgen çizgiler gerekmemekle birlikte,

çağdaştırılarak daha düzgün bir biçim verilebilmişti (örneğin Atina agorası), ama eski kentlerin Haussmannlaştırılmış ya da çağdaştırılmış olduğuna ilişkin kanıtlar azdır. Eski Hellas'da bir kent yerle bir edildiğinde bile, özgün konumunu az çok sürdürme eğilimindeydi. Oysa Thebai, Büyük İskender tarafından baştan başa yakılıp yıkıldıktan sonra, düzgün biçimde planlanarak artık eski kalesi Kadmea'ya çekilmişti. Hippodamos yönetiminin sınırlı uygulanmasının başka bir belirtisi de, yeni kurulan bazı kentlerde daha düzensiz çizgilerin sürdürülmesidir. Elis'in durumu böyleydi. Megalopolis, anlayabildiğimiz kadarıyla mimari açıdan iddialıydı, ama Hippodamos planında değildi. Kıskaç Ispartalıların ilginç ve yorucu bölme deneyimlerinden sonra, daha önceki yüzyılda synoikismos ile oluşturulan birliğe katılan özgün köylerden biri olarak Megalopolis ile hemen hemen aynı zamanda yeniden kurulan Mantinea'da da Hippodamos planı uygulanmıştı. Sonuçta, Hellenistik Çağ boyunca, özellikle yürekli teraslama çalışmalarıyla başarılı sonuçların elde edildiği Pergamon'da ve Pergamon'dan etkilenen yerlerde, daha görkemli mimari kavramların nasıl ortaya çıktığını görmüş olduk. Öte yandan, Asya'da İskender ve ardılarının egemenliğinde toptan kurulan yeni Hellenistik kentlerin tümünde, dama tahtası plan daha önceki döneme yabancı olan bir eş görünüm ve ölçütler-ada oranları gibi konularda - göstererek olağanlaştı.